

SADRİ MAKSUDİ ARSALIN AZİZ HATIRASINA

Prof. Dr. Ahmet Caferođlu

1905 birinci Rusya içi inkılâp hamleleri baş gösterir göstermez, Rusya mahkûmu Türk kavimleri de, ilk millî hareket olmak üzere, siyasî varlıklarını ortaya koyma fikrinde, en ufak bir tereddüte kapılmamışlardır. Bilâkis inkılâbın gelişmesi ile açılan kapılar, Türk kavimlerinin çabuk davranmalarına ve yeni millî vazifelerinde daha az kusurlu çıkmalarına, çeşitli imkânlar sağlamıştır. Hiç bir harekette gaflet göstermeden Türkler Türk illerinde hükümetin en haşin sıkı yönetim idaresine karşı gelerek, inkılâp merhalelerine katılmış ve ondan hisselerini almağa koyulmuşlardır. Matbuat, görülmemiş, azametli bir tempo ile işlemeğe başlamış, siyasî Türkçe gazete ve mecmualar bir yıl içerisinde elliye aşkın bir sayıyı bulmuştur. Böylece Çarlık devri Rusya'sının, çöküntüsünü az bir zararla kapatmağa yeltenen Rus vatanperverleri yanında, Rusya mahkûmu Türk kavimlerinin de millî kültür ve istiklâl mücadelesine dayanan, bir münevver nesli vardı. Ekserisi yüksek tahsilini Rusya ve Avrupa Üniversitelerinde, bir kısmı ise milletinin sinesinde görmüş ve yetişmiş olan bu nesü, ilhamım milliyetçilik harekâtından alarak, Ruslarla mücadeleye koyulmuş, millî vatan hukuku müdafaasını üzerine almıştır. 1905 Rusya ihtilâli, işbu mücadeleyi, yeraltı safhasından çıkararak, "Duma" sahnesine getirmiş, açılışından, tâ 1917 ikinci Rusya inkılâbı çöküşü ve çözülüşüne kadar seneler, hep didinme ile geçmiştir, işte Türk kavimlerinin istiklâl ve millî kültür mücadele ve müdafaası tarihinde, ehemmiyeti aslâ inkâr edilemez olan bu "Duma" mübarezelerinde, merhum Sadri Maksudi'nin de, büyük rolü olmuştur.

Daha birinci Rusya Devlet Duma'sına 1906'da Kazan'dan milletvekili olarak seçilen Sadri Bey, bu vasfını tekrar tekrar seçilmek suretiyle, birbiri ardınca açılıp kapanan Duma'larda muhafaza etmiş ve millî kültür mücadelesine devam eylemiştir. Sadri Beyin Duma'lardaki faaliyet devri, bilhassa Ruslaştırma aleyhinde olup, millî maarifin korunmasına yönelmiştir. Zira, Türk - Rus kültür mücadelesinin temelini ve astarım, çeşitli yollara baş vurularak, Türkleri dilsiz bırakmak, kabil olduğu kadar süratle Ruslaştırmak teşkil etmekte idi. Rus siyasî cereyanlarına tama-

miyle vâkıf olan Sadri Bey, mücadele sistemini, hep buna göre ayarlayarak hareket etmek gibi bir kabiliyete ve kaliteye sahip bulunmakta idi. Zorla mektepleri kapatmak, kolonizasyonlarla Rusluk lehine neticeler çıkarma heveslisi bulunan Rus maarif sistemi ve ideolojisi kendisine, Sadri Beyin de pekâlâ bildiği gibi, Rus dilini millî devlet dili yapmayı hedef ve gaye olarak almış idi. Buna mukabil ise, Sadri Beyin memleketi ve yöresi, muazzam sayıda bir ilk Türk tedrisat müesseselerine sahip idi. Aslında çok verimli olmamakla beraber, bu millî ve mahallî tedrisatın Türkçenin korunmasında büyük hizmeti vardı. Bu suretle, Türk illerinin ve halklarının asıl mücadele ve müdafaalarının millî mihverini teşkil eden ana dile karşı, Rus devlet idaresince güdülen ve tatbiki istenilen siyasî devlet programı karşısında, Sadri Maksudi, Halil Bey Hasmehmetli ve saire gibi, imanlı mücahitleri bulmuştu. Oldukça elâstikî ve suüstimale elverişli olan bu Rus maarif plâni, sözümlü ona ekalliyet menfaati icabı, başlangıçta bir kültür vasıtası olarak Rus dilinin Türk dili ile yanyana okutulmasını gerektirmekte idi. Fakat kaşarlanmış Rus kültür plâncıları, bu sefer de Türkler arasındaki “savadsızlığı - okuryazarsızlığı” ön plâna alarak, Rus dilini devlet dili olarak maarif tedrisatına sokmak istemişlerdir. Gûya bu yolla, bir netice elde edilmiş olacaktı.

Fakat, Sadri Maksudi devrinde Türk - Rus kültür mücadelelerinin geçirdiği bazı kritik safhalara rağmen, yine de Rus dili, Türk dili üzerine oturtulamamıştır. Üstelik millî inada dayanan İslâm - Türk halklarının gelenek, örf ve âdetlerini, tıpkı kolonizasyon ve iskânda olduğu gibi, bir çırpıda kaldıracabileceklerine inananlar, büyük bir inkisara uğramışlardır. Çünkü öteden beri, her bir Rus memurunun, bilhassa maarifçi ve pedagogunun, Türk cemiyetine karşı tatbik etmek istediği her bir tedbir, velev müspet ve hayırlı olsun, halkça menfî karşılanmakla kalmamış, Türk ruhunda aksi bir tesir yaratmıştır. Hele devletin millî dilli Türk mekteplerine karşı gösterdiği, mânâsız hasisliği ve ne pahasına olursa olsun, Rus dilinin hâkimiyetini temindeki yersiz gayretleri, hep Türk - Rus mücadelesini körüklemiş, hattâ her iki tarafı zorlamaya kadar bile götürmüştür.

Fakat, millî kültür mücadelesinin pususuna yatmış olan Rusya mahkûmu Türk halkları milletvekilleri, bu amansız mücadeleyi inatla Duma sahnesine getirmiş, millî mücadelenin hakkını, bütün milletlere tanıtmak istemişlerdir. Türk mekteplerinde tedrisatın yalnız, “Türk - Tatar” dilinde olabileceğini şart koşan Türk milletvekilleri, elbette dâvalarında haklı olduklarını, ancak “Duma”da ispatlayabilirlerdi. Halbuki Rusya'nın rusçu rejimi, millî Rus menfaatını, Türk mekteplerinin faaliyetini durdurmakta görmekte idi. Nitekim 15 Mayıs 1907 tarihli ikinci Duma'nın 38.

oturumunda Kazan vilâyeti milletvekili Sadri Maksudi'nin ağzından öğrendiğimize göre :

“1874 tarihine kadar yerli Müslüman Tiirkleri tarafından açılan mektepler hakikî bir muhtariyete malik idiler. Bu tarihten sonra ise, birdenbire Maarif Vekâletine bağlanmış oldular. Bunun mânası acaba ne olabilirdi ? Gayet basittir. Çünkü bu mekteplerin çökmesi ve bir an evvel ortadan kalkması lâzımdır. Bahusus ki bir “kapiklik” kuruşluk olsun yardım görmemiştir. Görmesi için mutlak Rus dilinin okutulması şarttı. Bu kabilden siyaset ve mecburî tedbir ancak Pobedonostsev ile misyoner İlminskiy'in olmuştur.”

Sadri Beyin ele aldığı konu, bütçe müzakereleri esnasında, İslâm - Türk halkları maarifine karşı yöneltilen malî kısıntı dolayısı ile olmuştur. Yine Sadri Beyden öğreniyoruz ki 1874 yılına kadar yalmz Orenburg eyâleti İslâm ruhanî meclisinin idaresinde ve tasarrufunda altıbin (6000) Islâm mektebi mevcut olmuştur. Diğer eyâletler İslâm ruhanî meclislerinde olan mekteplerin sayısı ise, her halde altıbinden aşağı olmamış, büyük ihtimalle, daha fazla ve kesif olmuştur (*Duma zabıtları*, s. 553). Bütün bu sayılardan da anlaşılacağı üzere, dâva Rus kültürünün ve dilinin Türk kültür ve diline olan baskısı dâvasıdır.

Bütün bu mücadelelere rağmen Ruslar niyetlerinden vazgeçmemişler ve bütün Rusya içi Türk mekteplerini kapatmışlardır. Maksudi bunu Ruslar için bir nevi, millî aşağılık duygusu olarak kabullenmekte ve delil olarak da Pobedonostsev'in 1870 yılındaki mahdut emirnamesini hatırlatmaktadır. Bütün Rusya maarif müdürlüklerine gönderilen bu emirnamede :

“Bilhassa kadın ve kızların tahsili meselesine gereken önemin verilmesi lâzımdır; çünkü kabile hususiyetleri ve kabile dili yalmz kadınlar tarafında muhafaza edilmekte, unutulmamaktadır.” denilmektedir. Yani Türk kadınının tahsilini engellemek, Ruslar için âdeta bir vicdan borcu olmuştur.

Merhum Sadri Bey, Duma faaliyet ve çalışmalarında, Rusya mahkûmu İslâm - Türk halkların asla birbirinden ayırt etmezdi. Rusya dışındaki Türklere de aynı şekilde bağlı idi. Duma riyaset divanının kâtiplerinden idi. Türkiye Meclisi Mebusam'nın Rus Duma'sı tarafından tebrikini talebeden ve bunda başan elde eden de yine vefakâr Sadri Bey idi. Zaman zaman Duma İslâm - Türk Fraksiyonu adına da çıkışlarda bulunarak, diğer Türk milletvekilleri ile cephe birliği yapardı. 1906 yılı Nijniy-Novgorod Kongresine de katılmış, millî maarif programı düzenlenmesinde vazife almıştır.